

RANTİYER DEVLETİN REFORM-LİBERALLEŞME ÇABALARI: KATAR ÖRNEĞİ

KÜBRA MURİÇ

Araştırmacı

“

Katar Emiri Şeyh Hamad bin Halife el-Sani'nin 1995 yılında iktidara gelmesinin ardından başlattığı reform hareketleri Katar'ın bugünkü konumunu şekillendirilmesinde başat rol oynamıştır. Kendinden önceki şeyhlerin doğal kaynaklardan elde edilen serveti yönetmek ve halka dağıtmak konusunda başarısız olduğunu ileri süren Şeyh Hamad iktidara gelir gelmez iç politikada köklü ekonomik ve sosyal reform hareketi başlatırken; dış politikada diplomasi, tarafsızlık, arabuluculuk, medya, eğitim, spor, kültür, insani yardım, uluslararası yatırımlar ve turizm gibi yumuşak güç kanallarını etkili bir biçimde kullanmaya başlamıştır.

”

Geçmişten bu yana vergilendirme sistemi, vergi verenin karşılığında hizmet alma beklentisi oluşturarak halkın devlete bağlanmasında en önemli unsurlardan biri olmuştur. Fakat Katar'ın da içinde bulunduğu günümüz modern Arap devletlerin çoğunun yeraltı kaynaklarının zengin oluşu nedeniyle bu tarz bir vergi gelirlerine ihtiyaç duymamış; vergi-temsıl yönteminden ziyade bu ülkelerdeki saltanatlar “rant dağılımı” yoluyla varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Özellikle Körfez bölgesinde bu tarz rantiyer devletlerin vergiye ihtiyaç duymaması, doğal kaynakları dolayısıyla ülkedeki refah düzeyinin yüksek olması ve ekonomideki istikrar, halkın siyasete katılmak istememesinde ve bölgedeki hâkim rejimin demokrasiden ziyade monarşi olmasında belirli rol oynamıştır. Nitekim Arap Ayaklanmaları'nın Ortadoğu bölgesini kasıp kavurmasına rağmen rantiyer devletlerin olduğu Körfez'de sınırlı etki etmesi buna gösterilebilecek en etkili örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın rantiyer devlet özelliği taşıyan Katar'da halktan önemli bir meydan okuma olmamasına rağmen devlet eliyle birçok alanda reform çalışmaları yapılmıştır. Reform ve liberalleşme atılımlarıyla Katar, yumuşak güç (soft power) konumunu da güçlendirerek bölge ülkeleri arasında askerî-nüfuz ve coğrafi açıdan küçük ülke olmasına rağmen etkisini ve nüfuzunu muhafaza etmiştir.

ARAP AYAKLANMALARI ÖNCESİ İLK ADIMLAR

Katar Emiri Şeyh Hamad bin Halife el-Sani'nin 1995 yılında iktidara gelmesinin ardından başlattığı reform hareketleri Katar'ın bugünkü konumunu şekillendirilmesinde başat rol oynamıştır. Kendinden önceki şeyhlerin doğal kaynaklardan elde edilen serveti yönetmek ve halka dağıtmak konusunda başarısız olduğunu ileri süren Şeyh Hamad iktidara gelir gelmez iç politikada köklü ekonomik ve sosyal reform hareketi başlatırken; dış politikada diplomasi, tarafsızlık, arabuluculuk, medya, eğitim, spor, kültür, insani yardım, uluslararası yatırımlar ve turizm gibi yumuşak

güç kanallarını etkili bir biçimde kullanmaya başlamıştır. Bu süreçte küresel düzeyde olumlu imaj yaratma stratejisi adı altında, uluslararası sivil havacılıkta önde gelen firmalardan biri olan Katar Hava yolları kurulmuş, Şeyh Hamad'ın eşi Şeyha Moza'nın başkanlık ettiği Katar Vakfı aracılığıyla uluslararası eğitim yardımları yapılmış ve dünyaca ünlü uluslararası üniversitelerin Doha'da kampüsleri açılmış, Körfez ülkelerinin sansür işlevini yerine getiren Bilgi Bakanlığı kaldırılmış ve ardından uluslararası haber kanalı el-Cezire kurulmuştur.

“

Katar'ın bölgede demokrasi kültürünün güçlenmesi adına pratikte bazı söylemleri ve uygulamada bazı adımlarının olduğu söylenebilir. Örneğin, 2007 yılında mütevelli heyeti başkanlığında Şeyha Moza'nın yer aldığı Arap Demokrasi Vakfı bölgede demokrasinin teşvik edilmesi amacıyla Katar'da kurulmuştur.

”

Şeyh Hamad'ın reform çalışmalarını iç ve dış politikada paralel şekilde yürütmesi ve genel anlamda Körfez'deki hâkim anlayışın dışına çıkmasıyla hem bölgesel olarak hem de uluslararası düzeyde Katar'ın ismini fazlaca duyacağımız bir dönemi başlatmıştır. Şeyh Hamad'ın eşi Şeyha Moza'nın reform çalışmaları sürecinde alışılmışın dışında aktif bir rol oynamasına ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir. Bu durumun özellikle el-Sani ailesi içindeki Selefi-Vahhabi grup tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmasına rağmen Şeyh Ha-

mad'ın bu süreçte eşini destekleyerek Körfez'de bir “First Lady” yaratılmasına öncülük ettiği de söylenebilir. Ülkede eğitim çalışmaları Şeyha Moza eliyle yürütülürken sanat ve kültür faaliyetlerinde ise Şeyha Moza'nın kızı Şeyha Mayasa aktif rol oynamaktadır. Eğitim ve sanat gibi modernleşmenin iki ana unsurunun kadın eliyle yönetiliyor olması ülkedeki diğer kadınlar için bir rol model unsuru teşkil etmekte ve bu sürece katılmalarının önünü bir hayli açmaktadır.

Şeyh Hamad'ın siyasi anlamda yaptığı en önemli reformlardan biri de 1999 yılında yapılan belediye seçimlerinde kadınlara ilk kez oy kullanma ve aday olma hakkı tanınmasıdır. Bunun dışında 2003 yılında yapılan referandum ile 1970 anayasası değiştirilmiş ve anayasanın 35.maddesinde cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır. Yeni anayasayla birlikte Danışma Meclisi üye sayısı 35'ten 45'e yükseltilmiş ve meclis üyelerinin 3/2'sinin seçimle belirlenmesi yürürlüğe girmiştir. Bu durumun Körfez'de siyasi reform taleplerinin gerekliliği ve demokratik teamüllerin gerçekleşmesi adına atılacak adımlara öncülük ettiği söylenebilir. Nitekim 2000'li yıllarla birlikte Körfez genelinde bu tarz siyasi uygulamaların hayata geçirildiği görülmüştür.

Katar'ın bölgede demokrasi kültürünün güçlenmesi adına pratikte bazı söylemleri ve uygulamada bazı adımlarının olduğu söylenebilir. Örneğin, 2007 yılında mütevelli heyeti başkanlığında Şeyha Moza'nın yer aldığı Arap Demokrasi Vakfı bölgede demokrasinin

teşvik edilmesi amacıyla Katar'da kurulmuştur. 2008 yılında Katar'ın başkenti Doha'da yapılan 8. Doha Demokrasi, Kalkınma ve Ticaret Forumu'nda Şeyh Hamad yaptığı konuşmada demokrasiye ulaşmayı amaçladıklarını söylemiş ve yenilenmenin gerekliliğinden bahsetmiştir. Demokrasi vurgusunun bir lider tarafından bu denli dile getirilmesi monarşinin egemen olduğu bu bölge açısından oldukça önemli gelişmedir.

ARAP AYAKLANMALARI SONRASI SÜREÇ

2010 yılında Tunus'ta başlayan kısa sürede Ortadoğu bölgesine yayılan Arap Ayaklanmaları, Katar'ı doğrudan etkilememiş olsa da dış politikada değişikliklere sebebiyet vermiştir. Şeyh Hamad'ın iktidara geldiği yıllardan itibaren benimsediği, reformlarla destek verdiği ve aktif bir şekilde uygulamaya çalıştığı tarafsız diplomasi, arabuluculuk ve çatışma çözümüne odaklı dış politika, Arap Ayaklanmaları süreciyle birlikte değişime uğramış ve Katar aktif reform-dönüşüm sürecine sahip çıkan öncül aktörlerden olmuştur. Şeyh Hamad'ın krizin tam ortasında Arap devlet geleneğinde daha önce benzerine rastlanmadık şekilde tahtını 33 yaşındaki oğlu Şeyh Temim bin Hamed el-Sani'ye bırakması ve yeni şeyhin bölgedeki diğer ülkelerin tepkisini çekmemek adına daha temkinli adım atması reform ve liberalleşme çalışmalarının duraksamasına neden olmuştur. Kriz döneminde tahta geçmesinin etkisiyle Şeyh Temim'in bu süreçte erken dönem öncelikleri reform çalışmalarından ziyade iktidarını sağlamlaştırmak ve olabildiğince

tepkilerden kaçınmak olmuştur. El-Cezire'nin doğrudan diğer bölge devletlerini hedef alan sert söylemlerin yumuşatılmasına yönelik telkinler, muhafazakâr kesimin eleştirileri sonucu eğitim dilinin İngilizce olduğu bölümlerin Arapça olacak şekilde yeniden düzenlenmesi, sanatsal faaliyetlere ayrılan fonlarda kısıtlamaya gidilmesi, el-Sani ailesi içindeki reformist "Şeyha"ların geri planda tutulmaya çalışılması ve devlet kademelerine birinci dereceden aile üyelerinin atanması gibi adımlar Şeyh Temim'in ilk dönem önceliklerini somutlaştıran ve açıklayan bazı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan Temim döneminde de Arap Ayaklanmaları'na destek sunulmuş ve içerideki reform çabaları devam ettirilmiştir. Bu bağlamda 2017 yılında Danışma Meclisine 4 kadın üye atanmıştır. Bu durum, ülkede Danışma Meclisine yapılan ilk kadın atamaları olarak tarihe geçmiştir. Bu süreçte insan haklarına yönelik reform çalışmalarının varlığından da bahsetmek mümkündür. Katar'ın uluslararası arenada en çok eleştirildiği konuların başında gelen "modern kölelik" olarak adlandırılan Kefil Sistemi'nin bazı uygulamaları 2022'deki Dünya Kupası'na ev sahipliğinin de etkisiyle adım adım kaldırılmıştır. Katar reform-liberalleşme süreci ve halkın yönetime katılımı açısından önemli bir gelişme ise geçtiğimiz ekim ayında Katar'da 2003 yılından bu yana ertelenen danışma meclisi seçimleridir. İlk kez yapılıyor olma özelliği taşıyan bu seçimler siyasi katılım açısından kırılma noktası olarak ifade edilmektedir. İstisare

merkezi niteliği taşıyan danışma meclisinin üyelerinin önemli kısmının seçimle belirlenecek olması bazı uzmanlara göre, seçim merkezli kısmi siyasal ve sosyal değişim olarak yorumlanabilir.

2003 Anayasası'na göre, danışma meclisi; devletin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini doğrudan ilgilendirmeyen konularda yasa tasarısı yapmak, hükûmet bütçesini onaylamak, bakanlar hakkında güvenoyu talebinde bulunmak gibi birtakım yasama yetkilerine sahiptir. Güvenlik, savunma ve ekonomi yatırımları gibi önemli konu başlıklarında karar alıcı bir yetkiye sahip olmayışı ve bu yetkinin hâlâ Katar emirinde toplanıyor oluşu nedeniyle söz konusu reform hareketlerinin topyekûn siyasal dönüşüme yol açabileceği iyimser yorumdur. Yine de seçimlerde 234 adayın varlığı ve bunlardan 26 tanesinin kadın aday olması kadınların siyasal alandaki etkinliğinin artması adına önemli gelişmedir. Yapılan seçimlerde kadın adaylardan hiçbiri seçilmemesine rağmen Şeyh Temim'in kendisinin bizzat atayacağı 15 meclis üyesi içerisinde 2 kadın üyeye yer vermesi kadınların bu alana teşviki açısından önem arz etmektedir. Katar'ın gerçekleştirmiş olduğu seçimin yapısı ve bu seçimden anlaşılması gerekenler Katar'ın Danışma Meclisi eski üyelerinden Dr. Hind el-Muftah tarafından net bir şekilde belirtilmiştir. Ona göre Katar'ın seçim düzenlemedeki amacı, Batılı anlamda demokrasiden ziyade kendine has yapısı ekseninde katılımı güçlendirmek ve daha önemlisi şeffaf ve hesap verebilir bir Katar kültürü ve düzeni inşa etmektir.

Emir tarafından ilan edilen seçim yasasına göre 18 yaşından büyük ve Katar doğumlu dedesi olan herkes oy kullanma hakkına sahiptir. Kökleri doğu Suudi Arabistan'a kadar uzanan Körfez'in en büyük bedevi gruplarından biri olan el-Merri kabilesinin üyelerinin seçimde oy kullanamayacaklarının açıklanması seçim öncesi büyük tartışmalara yol açmıştır. Kabilenin "Katarlı olma" şartını yerine getirmede gerekçe gösterilse de bazı uzmanlara göre bu durumun temel sebebi 1996 yılındaki başarısız darbe girişimidir. O dönem, oğlu tarafından devrilmiş olan Halife bin Hamad el-Sani'nin el-Merri kabilesi tarafından desteklenerek iktidara geri dönmeye çalıştığı iddia edilmiştir. El-Merri ve Doha arasındaki gergin ilişki bu sürece kadar varlığını korumuştur. Sonuç olarak, siyasi propaganda sürecinde kabileler, mezhep farklılıkları gibi hassas konularda konuşulmaması ve kişi başına 2 milyon Katar riyali gibi seçim bütçesi sınırlandırılması dışında adaylara herhangi bir kısıtlama yapılmaması hem de seçimin başarı ile tamamlanması sonucu bu seçimler Katar'a önemli bir siyasi tecrübe kazandırmış ve diğer bölge ülkelerine örnek teşkil etmesine zemin hazırlamıştır.

“

Katar nezdinde ilk kez yapılmasına rağmen seçime %63,5 oranında katılım olması halkın bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır. Bu yolda Katar'ın önündeki en önemli engellerden biri de mevcut anayasadaki bazı maddelerdir. Anayasa Katarlı vatandaşları belli başlı sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

”

KENDİNE ÖZGÜ “DEMOKRATİKLEŞME” SERÜVENİNDE FIRSATLAR VE RİSKLER

2,8 milyonluk Katar nüfusunun yaklaşık %20'si Katarlı Araplardan %80 ise çoğunluğu Asya ve Güney Asyalı olmak üzere yabancılardan oluşmaktadır. Bu kişiler siyasal haklardan tamamıyla yoksundur. Dolayısıyla ilerleyen zamanlarda bu kişilerin sistemle bütünleşme problemleri demokratikleşme serüvenine de etki edecektir. Genel anlamda saraya yakın ve refah seviyesi yüksek olan Katarlı Araplar ise birtakım siyasal haklara sahiptir. Nitekim Arap Ayaklanmaları sürecinde Katar'da güçlü demokrasi

talebinin olmaması bunun en temel göstergesidir. Katar nezdinde ilk kez yapılmasına rağmen seçime %63,5 oranında katılım olması halkın bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır. Bu yolda Katar'ın önündeki en önemli engellerden biri de mevcut anayasadaki bazı maddelerdir. Anayasa Katarlı vatandaşları belli başlı sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Anayasaya göre 1930 yılından önce Katar sınırları içerisinde yerleşim gösterenleri, “yerli” Katarlılar olarak sınıflandırmaktadır. Sonrasında Katar vatandaşı olmak mümkün olsa da bu kişiler “yerli” Katarlılar ile aynı haklara sahip değildir. Nitekim bu anayasal sınıflandırma da belirtildiği üzere 2021 seçimlerinde küçük çaplı krize de neden olurken Katar'da kabilelerin hassasiyetleri yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Anayasada vatandaşların hak ve sorumluluklarının tanımının net şekilde yapılmaması ve tüm vatandaşları kapsayan bir yapıda olmayışı yerleşik demokrasi kültürü ve güçlü reform çabaları açısından sorun olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında güvenlik, savunma, ekonomi gibi önemli konularda Danışma Meclisinin yetki alanının anayasa tarafından kısıtlanması ve bu yetkilerin hâlâ emirde toplanıyor olması demokratikleşme serüveninde alınacak daha çok mesafenin olduğunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak, yine de her fırsatta dile getirilen demokrasi söylemi, bu yönde yapılan çalışmalar ve gerçekleştirmiş olduğu seçim hasebiyle Körfez'de halkın yönetime katılmasını teşvik etme noktasında Katar'ın öncü ülke olduğu aşikârdır. ■